

Magyar sors – Trianon: francia (és magyar) írók szemével

I. Aurélien Sauvageot – aki talán az egyetlen és legőszintébb magyarbarát francia – írja emlékiratainak bevezetésében: „Egy kultúra nem csupán szellemi, hanem emberi is, és megérteni csak akkor lehet, ha érzelmi indítékaival ugyanúgy megpróbálunk azonosulni, mint gondolataival. Ez az, amit megkíséreltem. Másképp nem tehettem.”¹

Valóban, nem tehetett másképpen, hiszen 1923-ban érkezett Magyarországra, hogy az Eötvös Kollégiumban francia nyelvet és irodalmat tanítson, de ekkor még nem ismert bennünket, nem tudott egyetlen szót sem magyarul, idegen volt egy idegen országban. Mi lehetett az első benyomása? Mikor szinte mindenütt, értelmiségi és polgári vagy mindennapi körökben ellenszenvet érzett, sőt gyűlöletet, szomorúságot, elkeseredettséget, amely az ország „Trianon-betegségét” jellemezte. Egyetlen nap sem múlt el, hogy ne hozták volna szóba előtte, mit tettek a franciák a magyarokkal, hogyan tették tönkre az országot, a magyarságot, mit jelentett és jelent számunkra *Trianon*.² Felelnie kellett a feltett kérdésekre, Sauvageot pedig nem az a fajta ember volt, aki elviselte a tudatlanságot. Próbálta megismerni történelmünket, gyökereinket, földrajzi elhelyezkedésünket, irodalmunkat, kultúránkat és elsősorban: a nyelvünket. Vizsgálta a múltat és a jelent, érezte a jövő szorítását, 1923 és 1931 között, amíg Magyarországon tartózkodott. De azután is, 1988-ig, élete végéig, amikor Párizsban már magyar nyelvet és irodalmat tanított, vagy Aix-en-Provence-ban, hosszú nyugdíjas éveiben, miközben emlékiratait rendezte és megírta.³ Az *Életutamban*, már szinte félig magyarként, átéli, újra éli mindezt. Sauvageot-t egy Kosztolányi féle kód vezeti: „nyelv és gondolkodás”. Kulcs számára Ady is: „Elhanyagolt véres szívünk”, magyarul hallja szavalni a kollégiumban egy diákjától. Ekkor érinti meg a magyar nyelv varázsa, különös ritmusa, tragikus, lázadó

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó.

2 Lásd részletesen Madácsy Piroska: *Francia szellem a Nyugat körül*, 13. *L'esprit français autour de la revue Nyugat*. Paris, Lettres Hongroises – Lakitelek, Antológia Kiadó, 1998.

3 Vö. Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot küldetése (1897–1988). *Hitel*, 2018/12, 96–113.

dallama. Miért? „Mi az oka ennek a »büszke siralomnak«? Egy magányos, elszigetelt, mindenkitől elhagyott nemzet minden elszenvedett nyomorúságát, megaláztatását, igazságtalan sérelmét idézte fel ez a vers, egy nemzetét, mely mindennek ellenére továbbra is szembe akar szállni a balsorssal...”⁴ Az igazságtalanul megalázott nemzet csak azért is szembeszegül a végzetével. Később, mikor szüntelenül olvassa és fordítja Adyt, találkozik a magyar identitás lényegével: magyarság és európaiság, taszítás és vonzás, mindez a költői ars poetica lényege: a személyiség nem választható el a nemzeti hovatartozástól. A hazát ért csapást itt mindenki megszenvedte, és mindenki rettegte a holnapot. A magyar irodalom és történelem fáradhatatlan tanulmányozása és megismerése vezet el Sauvageot-t a megértéshez.

Élete végén, emlékirataiban leszögezi: küldetése volt, hogy tisztábban lássa a sorsunkat és végzetünket: a nyugati civilizáció keleti határmezsgyéjén. „Róma, Bizánc meg a Kelet minduntalan ezen a vidéken találkozott össze. Hogy megvívjanak, hogy kölcsönösen elpusztítsák egymást, de azért is, hogy keveredjenek egymással...” Mindebből egységes kultúra született, különleges, egyedi, nemzeti, magyar. Sauvageot még többet akar, nemcsak megérteni akarja a magyar szellemet, hanem közvetíteni Nyugat-Európának, a franciáknak, hiszen ő is „félíg magyar”, személyisége azonosult sorsunkkal. Ám rá kell jönnie, küzdelme hiábavaló: „nekünk senki se örül”, „nyelvünket nem ismerik, nemzeti hagyományainkhoz való ragaszkodásunk idegen számukra, kultúránk kettős arcát, egyediségét elutasítják”. „Trianont nem egyedül a háború előtti Magyarország gyengeségei eredményezték, hanem azok a magyar nemzettől merőben idegen, irracionális erők, melyek elszabadultak és magukkal sodorták. Nemcsak a »falut«,⁵ az egész országot elsodorta a forgószél, és nem maradt utána más, csak rom és omladék...”⁶ Megsejti, a „gyönyörű, tragikus magyar sors” egyedi és egyedüli maradhat a világban. Jóslata drámai és igaz lehet: „Ami a magyar életet... jellemzi: az az, hogy elsősorban a lélek uralja, annyira, hogy az álom fölébe kerekedik a valóságnak. Nem hiszem, hogy valaha is lett volna nemzet, mely ilyen szűkös anyagi viszonyok közt ilyen fényűző civilizációt tartott volna fenn. Ezért ragyog Budapest ma is minden fényével... Óhatatlan a kérdés: vajon meddig ragyognak még ezek a fények Közép-Európa nyugtalan egén? Mert ha ez a ragyogás valaha is kihunyna, a fényes katlan alatt újra megnyíló sötétség olyan áthatolhatatlan volna, akár egy fekete lyuk, egy mély örvény, melynek sötétje az egész európai kultúrát elhomályosítaná.”⁷

Sauvageot előérzete félelmetes, bár ő racionalista, okosan kritikus, most értelmes, hiszen sajátosan hozzákötődött, sajátosan hozzákötődött a magyarokhoz. Vajon hogyan vélekedne most Magyarország sorsáról, változott-e valami,

4 L. i. m.

5 Sauvageot Szabó Dezső *Elsodort faluját* is elolvasta!

6 I. m. 82–83.

7 L. bővebben: Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutam*. I. m. 392.

„az új Európa” most hogyan ítéli meg a magyarokat, és nálunk a valóság fölébe kerekedett-e az álmoknak? Nem élte meg a rendszerváltást, sem az azóta eltelt 30 évet, de nagyon sok mindent megtudott és megtanult rólunk, miközben elkészítette a máig legalaposabb és leggazdagabb magyar–francia és francia–magyar szótárt Klebelsberg Kunó miniszteri támogatásával. És örökül hagyta ránk francia követőit is, akik közül sokan írók lettek, és kötődtek hozzánk.

Mielőtt róluk szólnánk, említsünk meg egy fiatal franciát, aki 1919-ben személyesen tanúja lett hazánkban az eseményeknek. Jean Sanvignes-ről van szó, emlékirataiból (*Confidences d'un français*, 1943) a IX. fejezet francia nyelvű kézírata nemrég került elő, *Szeged egy francia szemével 1919-ben (Szeged vu par un français en 1919)* címmel Madácsy László irodalmi hagyatékából. A gépelt kéziratot Sanvignes eredetileg Dobossy László professzornak küldte megjegyzéseivel együtt 1947 novemberében, Dobossy professzor pedig továbbította Szegedre, Madácsy László magyar–francia szakos egyetemi tanárnak, műfordítónak, azzal a szándékkal, hogy magyarul ő majd megjelenteti. Ám erre a szöveg politikai utalásai miatt 1948-tól már nem kerülhetett sor. Ez az elbeszélés rendkívül személyes, lírai hangvételő egy fiatal francia katonatiszt részéről, aki 1919. április 20-án egy hadosztállyal vonatra szállt, és a csodálatos Côte d'Azur-ön, Itálián, Horvátországon keresztül, még nem is tudja, hová tartanak. De a Száva mentén egyre keletebbre, majd eléri a kék Dunát, Belgrádot, Újvidéket, a Tiszát és 1919. május 1-jén Szegedet. Kapcsolatot tartanak nyugaton a szerb hadsereggel, keletre a románnal és Szegedtől északra Kun Béla bolsevik hadosztályával Budapesten. Vallomásait, a korabeli Szeged és környékének különös hangulatát, egzotikus báját, Dorozsmát, egy csárdát, a pusztát vagy a gazdag földeket és a nagyszerű terményeket, a vörösbor, a magyar ételek ízét, az emberek kedvességét, sőt egy Mariska nevű leányzó magyar nyelvi óráit idilli leírásban olvashatjuk. Természetes egy húszéves fiatalember lelkesedése, ahogyan később emlékeit talán kicsit megszépítve papírra rögzíti. Túlélte a háborút, még előtte az élet! Verset is írt erről az idegen városról *Szegedin*⁸ címmel. Leírásában filmszerűen pergeti előttünk Szeged jellegzetességeit: a széles sugárutakat, a szép hoteleket, a különleges épületeket, a komfortos kávéházakat – teraszszal és cigányzenével, a Tiszát a híddal, a romantikus újszegedi parkot, végül a keleti stílusú sétálókert szerű temetőt virágokkal és padokkal. A hölgyek szépek és vidámak, a piac tele van áruval, a kulcsín tetszetős, de mi van e mögött? Szállásuk a Honvéd téri kaszárnyában van, ablakuk a Vitéz utcára néz. Úgy érzi, ők barátságos megszálló katonák, és a nép is szimpatizál velük, a magyar tiszték ugyanúgy, mint a mindennapi emberek. Mintha nem is ellenséges országban lennének! A kereskedők és még sokan mások beszélnek franciául, az emberek műveltek, olvasottak, a könyvtáraikban megtalálható a legtöbb francia író fordításban. Sokkal jobban ismerik Franciaországot, mert a fiatal emlékiratíró leszögezi: ők semmit sem tudnak rólunk.

8 Jean Sanvignes: *Szeged vu par un français en 1919*, 9.

De sajnos, ez éppen a békekötés ideje. Már ismertek a Trianoni béke feltételei. A magyarok meg vannak döbbenve. Szemére vetik a szövetségeseknek, akik fel akarják darabolni az országukat, pedig Magyarország nem önként lépett be a háborúba, csupán az osztrák császárság függőségében, hogy területeiket szét akarják osztani az olyan kevésbé fejlett és civilizált országoknak, mint például Szerbia és Románia. „1919 e nyara óta, mérlegelem a Versailles-i események tökéletlen elsietését s a Közép- és Kelet-Európában létrehozott új mesterséges államokat, egyszóval azt a rendkívüli nehézséget, melyet okozott ez a régóta létező Keleti Probléma! Úgy hiszem, hogy a háború még nem ért véget! És valóban, újabb konfliktus következett 1939-ben, de mondhatom, Franciaország és angol-amerikai szövetségesei nagyon rosszul értelmezték a Duna menti népek problémáját, vagy még pontosabban, nem is ismerték. Nem megosztani kellett volna e területek népeit, hanem egy szabad, széles konföderációba egyesíteni, amely megszüntetne közöttük minden versengést, ugyanakkor tekintettel van sajátos gyökereikre és nemzeti hagyományaikra...”⁹ Meglátása és megjegyzései igazak, elképzelései pedig lehetnének útmutatóak! De sajnos tudjuk, az álom nem vált valóra, még 1989 után sem, Kelet és Nyugat, de még Közép-Európa országai is megosztottabbak, mint valaha... Zolnai Béla írta a *Széphalom* című folyóiratában: „A végcél tehát Európa! de: jöhet idő, amikor Európa maga is adottság lesz, tragikus sors, amibe beleszülettünk...”¹⁰

Sanvignes is, a fiatal író, miközben ellátogat a Vajdaságba, ahol elkápráztatja a magyar vidék, a földek gazdagsága, a természet és a kis falvak szépsége, újra és újra visszatér elbeszélésében a háború, Európa, Trianon, Kun Béla bolsevizmusa témájához. 1919. július 14-ét hatalmas katonai díszszemlével ünnepelte Szegeden a francia hadsereg. Úgy érzi, ez az erőfitogtatás hatással volt Kun Béla politikai bukására és a bolsevik front eltűnésére Budapesten. Végül is Magyarországon konzervatív restauráció következik!? Számára ez nem csupán jó hír, hiszen csapataiknak el kellett hagyniuk Magyarországot, ahol annyi szép napot töltött. Véget ért a háború, Franciaország a győztesek között van. Elbeszélésének melankolikus hangú visszaemlékezései az élve maradás boldogságát és a szegedi látszólagos békekesség hangulatát idézik. Mindent megszépít a múlt, még azt is, hogy ő, franciaként, részese lett egy igazságtalan, tragikus ítéletnek.

Természetesen, meg kell jegyeznünk, nem minden francia író vagy értelmiségi gondolkodik ilyen pozitívan Magyarországról. Említsük csak meg Antoine Meillet nyelvészprofesszor nevét, aki azt kívánta az egységes európai szellem érdekében, hogy a kis népek nyelvei eltűnjenek, tehát felejtsek el nemzeti hovatartozásukat, egyedi sorsukat, kultúrájukat, egységes civilizáció kell Európában. Könyve: *Les Langues dans l'Europe nouvelle* (Nyelvek az új Európában) először 1918-ban jelent meg. Többek között a magyart dirib-darab nyelvnek

9 I. m. 12.

10 Zolnai Béla: *Barcelonai kaland*. Szeged, 1930, *Széphalom*, 7-9. sz., 212-213.

nevezi, alantas helyűnek, gyökértelennek, civilizálatlannak. Miután a nemzet lelke a nyelv, evidens, hogy a magyar nemzet lázadó tudatával együtt szegényes sorsra van ítélve. Hasonló a véleménye Jean Mistlernek is, aki 1920-tól a pesti francia követségen dolgozik, és tanít az egyetemen francia irodalmat és nyelvet. Szerinte Magyarországon ismeretlen az igazi francia szellem, az emberek nem rokonszenvesek, reakciós diktatúra van, ő az elegáns francia világfi, aki lenézi ezt a barbár országot, amely megérdemelte sorsát. Mistler író is, aki később magyar vonatkozású regényt ír. Regényének címe: *Ethelka*,¹¹ mintegy parodizálva Dugonics András: *Etelkáját*, az első magyar regényt, mely a magyar nemzeti hagyományokat eleveníti fel. Mistler regénye is emlékezés, mint Sanvignes-é, budapesti élményeiről, a városról, annak hangulatáról, polgáraitól, a magyarokról. De emlékei és hangneme egészen más: gúnyos, pejoratív, amit leír hazánkról, a győztesek flegmájával és gögjével, lealázó és – ugyanakkor elgondolkodtató. Soroljunk néhány példát:

Az író a Budapesti Nyugati pályaudvaron várakozik, hivatalos minőségben, de az Orient Expressz két órát késik, majd még hármat. A vagonok feliratai már nem a régi magyar városok nevét jelzik, helyettük Timisoara, Bratislava vagy Oradea-Mare szerepelnek. November 16-án a három napja hullott hó belepte a várost. Minden szürke lett, az emberek is, mindent megölt a hideg és az éhség. Tulajdonképpen minden egyformán unalmas ebben a városban, még a szállodák is, pl. a hotel Ritz, amely fogadta a delegációikat. Ugyanaz a kulcs nyitja a szobákat, mindenki német újságot olvas, ugyanazokat a történeteket mesélik, és egyetlen szórakozásként az Operában találkozhatnak. „A különböző nemzetiségű követek ettek, ittak jó pénzért, tokajit, libamáját, de papírszalvétákat kaptak hozzá. Állítólag a románok 1919-ben minden textil-anyagot elloptak.” A Trianont követő életképek folytatódnak a következő fejezetekben is: az utcák megvilágítása gyenge, a járdák hepe-hupásak, tele vízzel, a nappalok éppen olyanok, mint az esték, minden egyforma, még a cigányzene is. De kár a politikáról szólni, hiszen 1920-ban vagyunk. Egy bugyuta szerelmi szál szereplőinek (Ethelka és Pierre) története csak arra szolgál, hogy Mistler bemutatthassa a vesztesek nyomorúságát, zűrzavarát, a hiábavaló „revans” várását, a „nem, nem, soha!” feliratok feleslegességét. A regényben csak arról mesél és szórakoztat: Budapest messze van Párizstól, és sohasem érheti utol a Nyugat eleganciáját, kulturáltságát, gazdagságát. Ennyit Mistlerről, talán túl sokat is szóltunk.

A fentebb idézett gondolatok is arról tanúskodnak: Sauvageot és követői, mint fordítók és mint nyelvészek, ugyanakkor minden erejükkel azért küzdenek: hogyan lehetne ledönteni a falakat, amely a magyar és francia nyelv-irodalmat egymástól elválasztja, hogyan lehetne legyőzni a nyelvi nehézségeket. Bántja az az értetlenség, az a közöny, amely még mindig jellemzi a francia olvasóközönséget: nem ismerik a magyar irodalmat, annak kulturáltságát,

11 Jean Mistler: *Ethelka*. Paris, 1929, Calmann-Lévy, Éditeurs.

gazdagságát. És keresi a megoldásokat tanítványaival együtt. Véleménye szerint, „Magyarország nincs is olyan messze Franciaországtól, a magyar ember mentalitása közelít a franciához. Éppen olyan nyugati, mint mi. Latin gyöke-rekből táplálkozott, és soha, a legteljesebb összeomlás pillanataiban sem szűnt meg résztvenni Európa szellemi életében.” Hivatástudatáról nyilatkozik Sauvageot egyrészt Bajomi Lázár Endréhez írt leveleiben, valamint egy alig ismert esszéjében: *500 éves a magyar könyv* címmel, mely saját gépírásával, javításaival és aláírásával a Petőfi Irodalmi Múzeum irattárában található.¹² Lénye-gében ez az esszé az alapja a később megírandó *Souvenirs de ma vie hongroise*-nak, melyet francia olvasóknak szán. „Tervezek egy teljesebb művet a magyar kul-túráról a francia közönség számára. Egy olyan tényanyagot kell a nyilvánosság elé kell tárni, mely felébreszti az érdeklődést, és hírül adja, hogy létezik egy olyan civilizáció, melynek nyelve nem tartozik az indoeurópai közösséghez, és eredeti szint hozhat az európai kultúrák egyhangúságába...”¹³ „Hogy válaszol-jak Ady kiáltására:

Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak”¹⁴ – írja Dobossy Lászlónak 1975. január 11-én.

Mit is jelent magyarnak lenni? Teszi fel Sauvageot a kérdést. „Lassan fél évszázada osztozom a magyar nép minden örömében, reményében, gondja-bájában – teljes együttérzéssel –, de nem tudom körülhatárolni azt a magyar életet, amely megigézett, ma is igézi és igézi általam a hozzám közelállót.”¹⁵

A népek fennmaradásához meg kell őrizniük egyéniségüket, személyiségü-ket, saját nyelvüket és kultúrájukat. Az Európai Unió – a nemzetek kultúrájának és nyelvének védőőrizetével létezhet csak. „Mert a nyelv egyenlő a nemzettel. Nyelvében él a nemzet. Ez az elv érvényes minden országra, minden népre. Nem tudom, mit gondolna Meillet, ha élne, de én azt látom, hogy maga Fran-ciaország is éppen ilyen védekező helyzetbe szorult egy mindent elárasztó vi-lágnyelvvel, az angollal szemben. Most talán kezdjük megérteni Kosztolányit...” és Illyést, tehetjük hozzá.¹⁶

A magyar sors, amiről Sauvageot annyit beszél emlékirataiban. Sauvageot hangsúlyozza: „Ez tény, hogy a magyar sors mindig nagyon foglalkozta-tott, foglalkoztat, sőt megrendített. Mindig, mikor magyar könyveket, verse-ket olvasok, akkor az a benyomásom, hogy valami nagyon érdekes és nagyon

12 Sauvageot: *Le livre hongrois a cinq cent ans*, 1979. fonds fraguement. Bp., Petőfi Irodalmi Mú-zeum Archívuma, V. 4545.

13 Sauvageot levele Dobossy Lászlónak. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, jelzet: V. 4545/49/2.

14 Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, jelzet: V. 4545/49/2.

15 Rádióriport Sauvageot-val (Fodor Ilona, 1974. szept. 13.). MTA Illyés Archívum, 27.

16 Désiré Kosztolányi: *Défense d'une langue nationale*. Trad. László Gara. *La Revue Mondiale*, Paris, 15 janvier 1931.

tragikus esemény előtt állok. A magyar nép tragikus nép abban a tekintetben, hogy nagy tragédiákat élt át, és azt remélem, hogy majd jobb időt ismer.”¹⁷ De hogyan látják ezt honfitársai?

II. Talán érdemes néhány francia író, kritikus, magyarbarát véleményét idéznünk a magyar irodalomról, a magyarságról, és ezzel kapcsolatban Madách *Tragédiájáról* (amely a sajátos magyar sorsot is példázza), francia fordításai visszhangjáról is. Például Louis Dumur (1863–1933)¹⁸ – svájci francia író – előszavakritikája, melyet szintén a *Mercure de France* közölt¹⁹ az első francia fordításról, Ch. de Bigault de Casanove tollából. Befogadásesztétikai problémákat boncolgat: alkalmas-e még korunk arra, hogy filozófiai költeményeket ízelgessen? „Az ember tragédiája külföldről jött, és egy nagyszerű romantikából származik...” De a romantika a francia olvasó számára már nem vonzó, s bár időszerű nemzeti remekműről van szó, a távolság áthidalhatatlan a francia befogadó és a magyar mű között. Az üzenet még nem megfejthető. Sajnos a fordítás is akadályt jelent. Vagy mégsem? A *Mercure de France* számait, világirodalmi közléseit a francia értelmiség széles köreiből olvasták. Ha nem is reagáltak többen erre a prózában és meglehetősen száraz stílusban fordított műre, ha nem is vált Madách közismertté a nagyközönség számára – kuriózumként hathatott, és felébreszthette az érdeklődést másokban is. A következő fordítás, Guillaume Vautier (1866–1937),²⁰ már a 90-es évekre elkészült, de megjelenésére csak 1931-ben kerülhetett sor. Vautier 12 éves korától Magyarországon élt, Pesten érettségizett, a pesti francia konzulátuson dolgozott, majd Amerikában és Oroszországban. Könyvet írt a magyar gazdasági életről, s magyar műveket tolmácsolt franciául. Barátja a Párizsban tartózkodó Justh Zsigmondnak, aki a *Tragédia* fordítására ösztönzi, és már egy franciaországi színházi bemutatóról álmodoznak, amikor Justh

17 I. m. 31.

18 Regény- és drámaíró, a *Mercure de France* munkatársa 3 évtizeden keresztül.

19 *Théâtre*. Emeric Madách: *La Tragédie de l'Homme traduite de Ch. de Bigault de Casanove*. Tome 21. 1897, 201–203.

20 Vautier 1866. január hatodikán született Párizsban. Szüleit korán elvesztette, s 12 éves korában Magyarországra került mint Révay Simon báró hasonló nevű fiának játszó- és tanulótársa. Gyermekkorára egy részét tehát hazánkban töltötte a Révay családnál, melynek Felső-Magyarországon két kastélya és hatalmas birtokai voltak, s amellyel kapcsolatait egész életén át megőrizte. E környezetben természetesen tökéletesen megtanult magyarul, ami lehetővé tette számára, hogy 1882-ben a budapesti Kereskedelmi Akadémiára beiratkozzék, ahol három év múlva érettségit tett. Tanulmányai befejezése után visszatért Franciaországba, és a francia állam szolgálatába lépett. Élete jelentékeny részét mint konzuli tisztviselő külföldön, főképp Oroszországban töltötte. Pályáját 1888-ban a bécsi francia konzulátusnál kezdte meg, onnan Budapestre került, minthogy a francia kormány az ottani francia konzulátushoz nevezte ki attasénak. E minőségben ismét több évet töltött Magyarországon, hol hosszabb-rövidebb ideig azután is több ízben tartózkodott. Budapestről mint helyettes konzul Krisztiániába, majd Moszkvába és Szentpétervárra helyezték át, azután mint konzul Odesszában és végül Lembergben működött. 1925-ben vonult nyugalomba, és életének utolsó tizenkét évét Saint-Germainben töltötte.

fiatalon, 1896-ban meghal. Birkás Géza szerint Justh Vautier fordítását több francia barátjának megmutatta, naplójában említést is tesz erről.²¹

A Madách-fordítás tehát sokáig, mintegy harminc évig pihen kéziratban. Az ok egyszerű. Az új évszázad, az ifjú és rakoncátlan 20. század a modern műveket kedveli, és azokat, melyek üzleti sikert is hoznak. Ugyan ki kíváncsi Franciaországban egy nem aktuális műfajra – a filozófikus–drámai költeményre, különösen egy ismeretlen magyar író romantikus üzenetére? Ahhoz, hogy a korszellem átalakuljon, érettebbé váljon, sajnos az első világháború sokkoló hatása kell. És Trianon után még hosszú évek, hogy a magyar–francia szellemi kapcsolatok némileg konszolidálódjanak. A harmincas évek kezdete alkalmas lesz erre, 1931-ben megjelenik Párizsban és Budapesten a Vautier-fordítás, egy időben a Picart kiadónál és a *Librairie Française*-nél.²² Mindez köszönhető Joseph Louis Fótinak, azaz Fóti Lajosnak, a pesti Librairie Française igazgatójának, aki magyar novellák és Ady-versek francia nyelvű megjelentetése után most Madáchcsal próbálkozik. Íme valaki a magyar–francia irodalmi kapcsolatok fellendítéséért elkötelezett magyarok közül. De ebben az évben tér haza Budapestről Párizsba Sauvageot is, aki a másik oldalról, a franciák részéről szintén mindent elkövet a magyar irodalom franciaországi megismertetéséért. És sorolhatnánk még a sűrűsödő jelzéseket: Kosztolányi Meillet-vel folytatott vitája a magyar nyelvről 1930–31-ben zajlik; ugyanakkor Kosztolányi 1930-ban lesz a PEN Klub elnöke és a francia írókkal való levelek sorjázása 1930–32 közé tehető. Bizonyos magyar–francia újságok kiadására is ekkor sor kerül (*Revue des Études Hongroises*, Paris, 1928–1935; *Nouvelle Revue de Hongrie*, Bp., 1932–1943) stb.²³ Hogy mennyire benne van a franciául is jól tudó Kosztolányi a „fősodorban”, azt a Vautier-fordításról frissiben megjelent pesti kritikája is bizonyítja.²⁴ Elragadtatással ír erről a különös gonddal készült munkáról, melyben nincs egyetlen félreértés vagy elírás. A művészi fordításnak sikerült megszólaltatnia Madách szellemét, sőt még új szépségeket is felfedezhetünk általa... Fóti Lajos is ezt hangsúlyozza a fordítás előszavában,²⁵ miközben az *Isteni Színjáték*, az *Elveszett paradicsom*, a *Faust* és a *Századok Legendája* sorába emeli a *Tragédiát*, amelyek az emberi sors misztériumát és az élet értelmét kutatják, és nemcsak egy kornak vagy egy népnek szóltak-szólnak, de egyetemes üzenetet hordoznak. Szerinte Madách költeménye a legigazabb módon emberi. Az előszóban bemutatott történelmi háttér most mélyebben átélt, megrázóbb, a Madách-pályakép hitelesebb, sőt sor kerül a *Tragédia* elemzésére is, a Madách sugallta emberi sorsot iránnyító három faktorból kiindulva: Isten, a boldogság, az erő és

21 Birkás Géza: *Az ember tragédiája és a franciák. Az Irodalomtörténet Füzetei*. Budapest, 1942, 9.

22 Emeric Madách: *La Tragédie de l'homme*. Poème dramatique hongrois. Traduction de Guillaume Vautier, Préface de J. Louis Fóti. Bp., 1931, 252. Idem. Paris, 1931, Librairie Française.

23 L. részletesebben: M. P.: Kosztolányi francia kapcsolataihoz. In: i. m. *Francia szellem*, 245–262.

24 Kosztolányi Dezső: Madách franciául. *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 20. IX. 1934.

25 I. m. Louis Joseph Fóti: *Préface*. Budapest, 1931.

a tudomány forrása; az ember maga; és Lucifer, a tagadás örök szelleme. Fóti konklúziója – a küzdelem nem hiábavaló: a változás fejlődést eredményez, bár generációról generációra, századról századra kezdődik minden újra: ez a sorsunk. A fejlődés ritmusa sodor bennünket előre, hogy aztán, visszahullva, újra próbálkozzunk. Az új fordítás²⁶ Madách lelkét idézi, nemcsak gondolatilag, de nyelviileg is: ritmusa, hangulata, hangzása... Fóti reméli, a francia közönség jól fogadja e művet. Így is történik – látszólag.

E fordításnak talán nem csak Magyarországon van sikere. A francia visszhang is figyelemreméltóbb, most Baldensperger²⁷ a méltató, a Sorbonne tanára. Az összehasonlító irodalomtörténet professzora felfigyel e drámai költeményre Paul Van Tieghemmel együtt. Mindketten az európai nemzeti irodalmak komparatistikai elemzésén dolgoznak, és ezúttal nem hagyják ki a közép-európai írókat-műveket sem. A *Revue de Littérature Comparée* kötetét Baldensperger szerkeszti, P. Hazard-al együtt; a másik fontos kritikai orgánomot, a *Revue Critique d'Histoire et de la Littérature*-t pedig Paul Van Tieghem (Edmond Faral az igazgató). Mindkét lap célja azonos: a nemzetközi horizont tágítása, a nagy szellemi áramlatok és a nemzeti irodalmak kapcsolatainak bemutatása. Baldensperger Madáchról írt gondolatait Radó György is idézi Birkás Géza nyomán, és a *Tragédiáról* írt legérdekesebb francia véleménynek tartja.²⁸ Baldensperger eleve elutasítja a *Tragédiára* ráerőszakolt Fausti mércét. Madách eredeti művét önmagában kell vizsgálni, és a mai befogadó szemszögéből megközelíteni. „Madách utolérte az »egészséges« nyugati pesszimistákat. Közel sem azokat, akik a tehetetlenséget sugallják az újrakezdés kényszere miatt, azokat sem, akik a visszavonulást készítik elő, látva az elérhető eredményeket, hanem a nyugati lelkiismeret (tudat) igazi megalkotóit, az »audax Japheti genuséi«-t,²⁹ amely nem tűnt el anélkül, hogy szikráit ne szórta volna el örököseiben...” Szó sincs itt a mindenkori értelemben vett pesszimizmusról vagy optimizmusról, melyet annyiszor ráfogtak szegény Madáchrá. Inkább Baldensperger felemelő gondolatairól és kérdésfeltevéseiről, hiszen Madách töprengéseit a művelt Nyugat egyetemes lelkiismeretéhez kapcsolja. Miért válnak újra és újra korrupttá, erkölcsileg züllöttté a vezető osztályok? Miért, hogy minden nehezen megszerzett biztonságérzetünk már szét is foszlik, és az egyetértés hősi eszméi létrehozák az összeférhetetlenséget és a gyűlöletet? Miért vallanak kudarcot a béke szavai? Miért készíti elő a hit a hitetlenséget, a tisztesség a nagyravágyást?

26 Az előző 1896-os fordítás a magyar Millenium tiszteletére készült, de ma már – kivéve a könyvtári kutatóműhelyeket – fellelhetetlen. A kiadás díszes zöld vászonkötésű, a magyar irodalom fő műveiből készült sorozat 3. kötete, dedikált Madách portréval.

27 Fernand Baldensperger: *La Tragédie de l'Homme et les prévisions positivistes*. (Az ember tragédiája és a pozitivisták belemagyarázások). *Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes*, 1934, 225–228.

28 Birkás Géza: *Az ember tragédiája és a franciák*. Bp., 1942, Az Irodalomtörténet Füzetei 8.

29 Japhet merész nemzetsége (Noé 3. fia – tőle származik Góg és Magóg).

Miért és főleg minek köszönhetően lehet félrevezetni a tömegeket, és hogyan válnak az igaz gondolatok halálossá és veszélyesen pusztítóvá? Miért? Miért? Madáchot tolmácsolva Baldensperger megfogalmazza a 20. és még inkább a 21. század emberének gyötrő kérdéseit. Úgy találja, Madách méltó arra, hogy Franciaország általa ismerje meg a magyar irodalmat. Madách – a világirodalom részévé válik Baldensperger, a Sorbonne professzora szerint. Baldensperger nemcsak beszél, cselekszik is, magyar előadókat hív meg a Sorbonne-ra. *Hankiss János*, a debreceni egyetem tanára és *Molnos Lipót* 1934 áprilisában előadást tartanak Madáchról Baldensperger elnökletével. Az előadáson résztvesznek: Paul Van Tieghem és Sauvageot is. Baldensperger május 5-én interjút ad Gonda Jenőnek, az *Esti Kurír* párizsi tudósítójának Madách iránti érdeklődéséről.³⁰ Íme – a szálak összefutnak, és nem is akárhogyan. Valóságos ismeretterjesztő hadjárat folyik tehát a francia olvasók meghódítására, akik mégsem akarják felfedezni Madáchot és a *Tragédiát*, egyben a „magyar sorsot”. Baldensperger mellett Marcel Brion irodalomkritikus érvel Madách mellett. A *Marseille-Midi* közli Vautier fordításáról 1933-ban.³¹ Idézzük Brion lelkes üdvözlését, aki sajnálattal állapítja meg – mennyire nem tudnak e műről Franciaországban. „Kevés olyan műről tudok, amely a nagy emberi problémákat hasonló mélységgel kutatná, és amely ennyire aktuális és örök mondanivalót hordozna... Mégis, alig ismert Franciaországban. Remélhetőleg, az új fordítás nagy sikert arat majd...” A kritikus elemzi a mű keletkezésének hátterét, az objektív és szubjektív okokat, hogy megértsük a mű mély pesszimizmusának gyökereit. De minden reménytelenségben ott ragyog az Idea fénye, mely egyedül képes arra, hogy vezesse és megmentse az embert. A tanulság sztoikus bölcsességét az angyalok kórusának utolsó üzenete fogalmazza meg számunkra: „Tégy bátran hát, és ne bánd.” A francia újságíró tehát nagyon magasra helyezi a rangsorban Madách művét!

Így a második világháború előtt, a fentebb említett kritikáknak, illetve Sauvageot-nak és Molnos Lipótnak köszönhetően több francia író elolvassa Madách művét – sőt, a Comédie Française igazgatósága állítólag a bemutatót is vállalná egy újabb, modern francia nyelvű, a francia közönség elvárásainak megfelelő fordítás esetén. A befogadás–értelmezés–megértés folyamatáról tanúskodik egy Birkás Gézának írt levélből előkerülő francia nyelvű kézirat is, François Sauton nyilatkozata, amely a *Tragédia* felfedezéséről szól. E kéziraatra – egészen véletlenül – nemrég találtunk rá Madácsy László irodalmi hagyatékában. Sauton 1939-ben ír levelet a pécsi professzornak, Birkás Gézának, egyik levele önéletrajzi jellegű. Provençal költő, akinek a pesti La Fontaine Társaságban³² is bemutatták

30 Gonda Jenő: Filmre kellene vinni a Madách-drámát – mondja a Sorbonne világhírű irodalom-professzora. *Esti Kurír*, 1934. május 6. vasárnap.

31 Marseille-Midi, 25 oct. 1933.

32 La Fontaine Irodalmi Társaság (1920–1951), Kosztolányi D. 1930-ban a La Fontaine Társaság társelnöke, Bokor Imre (1881–1961), aki Madách Imréről 1923-ban színművet ír, a társaság egyik alapítója volt.

a verseit. És miért szeret bennünket Sauton? Mert „szeretem és vonz minden, ami szép, nemes, hősies és az emberiség, az egyetemes kultúra legszebb példáit követi. Hogyne szeretném és érteném Liszt, Petőfi, Madách, Rákóczi és Ady hazáját, akik az emberi szellem és tudás egyetemes örökségének részeseivé váltak. ... És mert számos barátom van az Ön hazájában, és nem szeretném őket elfelejteni vagy hozzájuk hűtlenné válni... És mindezt szívből mondom...”³³ Vallomás – egy magyarbarát francia költőé, aki Birkás Géza hatására a második, január 19-ei levelében Madáchról ír. Madách művét négy éve olvasta Vautier fordításában. Őszinte benyomásait szeretné közölni e felfedezéséről Birkással, akit ekkor már bizonyára foglalkoztatott későbbi, 1942-es tanulmányának terve (*A Tragédia és a franciák*). Igaz, a tanulmányban nem említi Sautont. Vajon miért? De idézzünk a szövegből:

„A magyar író, Madách Imre zseniális művét, *Az ember tragédiáját* alig ismerik a franciák. Sajnos Vautier francia nyelvű fordításának kiadása – valamint terjesztése a francia értelmiség köreiből – nem érte el a kívánt hatást. Végtelenül sajnálatos mindez. Mert Madách drámai költeménye az egyik legnagyobb és legszebb világirodalmi mű, mely az ember titokzatos sorsáról szól. [...] Azt kívánom, hogy *Az ember tragédiája* legyen állandó olvasmánya mindazoknak, akik tragikus és törekeny sorsuk miatt vagy szegénységük miatt szenvednek itt a földön.”³⁴ Sauton dicshimnuszát olvasva Madáchról egy igazi franciás fellángolás tanúi lehetünk. S azonnal megértjük, miért nem hivatkozik rá Birkás Géza az 1942-ben megjelenő tanulmányában.³⁵ Sauton gondolatai sajnos túl patetikusak, túl általánosak, árnyalt befogadói véleményt nem tud mondani. Birkás Géza konkrét elemzést is várt tőle, hiszen a professzor rendkívül precíz filológus. Nem szereti a költői fellángolásokat, az érzelmes vallomásokat. Az idézett sorok pedig ilyenek. Sauton magyarbarát volt, ezért tetszett neki a mű. Az átlag francia olvasónak azonban nem mond semmit a *Tragédia*, „akinek nincs kellő történeti és filozófiai műveltsége, olvasmányai, nem szeret elmélkedni, nem akarja problémákon törni a fejét, és óvatosan kerüli a homályt és a kétértelműséget.”³⁶ Hát még ha politikai szempontból is gyanús az a szerző... Birkás Géza levonja tehát a keserű konzekvenciákat, s úgy gondolja, a háború befejezése után majd Európában újra fellendül az irodalmi élet, ledőlnek a falak, s talán ismét időszerű lesz Franciaországban Madách *Tragédiájáról* beszélni – új fordítás, előadás színpadon, egy zseniális film... Sajnos nem így történik.

Összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy tudomásunk szerint csupán öt francia kritikus szólalt meg (Casanove, Dumur, Baldensperger, Brion, Sauton) Madáchról, a magyar sorsról negyven év alatt, az egyik maga a fordító. S bár

33 François Sauton à Monsieur Géza Birkás, Recteur et Professeur à l'Université de Pécs, Hongrie (... Grand, ce II Janvier 1939, Madácsy L. hagyatéka).

34 François Sauton à M. Géza Birkás. 19 janvier 1939.

35 A dokumentumok Madácsy László irodalmi hagyatékában találhatóak.

36 I. m. Birkás Géza.

mindegyik kritikus a maga módján szuperlatívuszokban szól a drámáról, nem sikerül nekik áttörni a falat – a közöny falát, vagy megváltoztatni a sajátos francia befogadást, mely csak a saját gloire-jába beleillő műveket fogad el, a közép- és kelet-európai idegent nem. Baldensperger szerint azonban a mű sajátos magyar nyelvezete, legfőbb kincse a francia fordításban elvész. „Hogy csak megközelítően élvezhessem a drámát, a Mohácsi-féle német fordítást olvasgatom, amit igen kitűnőnek tartok...” (Madáchot nyelvi börtönéből a mozgókép, a film segítségével lehetne kimozdítani). A nemzetek közötti valódi kapcsolat-felvétel az irodalom és kultúra segítségével lehetséges. A magyar irodalmat pedig igazából a Sorbonne-on tanuló magyar hallgatók közvetítik a professzor számára.³⁷ Baldensperger megjegyzései elgondolkodtatók és jelzik, még igen sok tennivaló akad mind francia, mind magyar részről. A magyarok nem is késlekednek, folytatják a küzdelmet. A várakozást a továbbiakban fokozza a Párizsban megjelenő magyar irodalmat bemutató *Revue des Études Hongroises* „Madách jubileumi” száma. Minek nevezhető mindez, ha nem egy igazi magyar offenzívának a közönnyel, a meg nem értéssel és elhallgatással szemben Madách sikeres francia befogadása érdekében? Az 1934-es kötet tehát emlékszámmá Madáchnak szentelve. Az indítás egy franciáé: *Un cri de détresse* – címmel Henry Bidoutól, s a lap közöl még egy írást, Marcel Brionét, a többi szerző magyar. Henry Bidou érdekes címet adott tanulmányának: *Egy jajkiáltás*. A folyóirat szerkesztősége bemutatja Henry Bidout, a kiváló író és drámakritikust, aki egyik legképzettebb specialistája a magyar irodalomnak, és többször járt Magyarországon. Már 1934. márciu 7-én publikálta tanulmányát Madáchról a *Le Temps*-ban *A Magyar Faust* címmel. Most közzétett írása az egyik első elmélyült és értékes francia elemzés a *Tragédiáról*, mely meg akarja ismertetni a magyar színház fő művét. És hogyan? Talán azzal, hogy emlékezteti a franciákat arra, hogy nekik nincs „Faustjuk”, és az egyetemes emberi sors problémái hidegen hagyják őket. Nem lehet leragadni a „descartes-i humanista filozófiánál”... Rövid történelmi és életrajzi emlékeztetés után a szerző Fóti Lajos Guillaume Vautier fordításának előszavából idézve hívja fel a figyelmet a *Tragédia* franciaországi megjelenésére. Az 1885-ben először színpadon bemutatott mű (Budapest, Nemzeti Színház) főszereplőjének Lucifert érzi, akinek kételkedése, szembenállása, tagadása szükséges és örökkévaló az univerzumban. A kiválasztott idézetek nem véletlenek: „Te vegykonyhádba helyezéd embered. S elnézed néki, hogy kontárkodik, kotyvaszt, s magát Istennek képzei. Méltó e ilyen aggasztáéhoz e játék, melyen csak gyermekszív hevülhet? Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli Urát, de torzalak csak, képe nem; Végzet, szabadság – egymást üldözi. S hiányzik az összhangzó értelem.”³⁸ A dráma a harcaiban elbukó, de új erővel

37 Gonda Jenő: Filmre kellene írni a Madách-drámát – mondja a Sorbonne világhírű irodalom-professzora. *Esti Kurír*, 1934. V. 6.

38 Madách: *Az ember tragédiája*, I. rész, 91–105. sor, Lucifer szavai in M. K. 13. Szerk. Bene Kálmán. Szege-d-Budapest, 1999, Madách Irodalmi Társaság, 9.

mindig felkelő, az egymást kiegészítő ellentétek örök világának feloldhatatlanságát képviseli: „az élet mellett ott van a halál, a boldogságnál a lehangolás, a fénynél az árnyék, kétség és remény”. De hát nem a romantikus kiábrándulás vanitatum vanításai ezek? Mindezt bizonyítják Sauvageot összefoglaló megjegyzései – a magyar költészetéről, zenéről, színházról, irodalomról, médiáról. Sauvageot megközelítései a magyar mentalitásról még kiadatlan, készülő könyvből valók. Jelzik a szándékot, mely majd egész életében jellemzi – hol sikeresebben, hol kevésbé sikeresen: meg kellene ismertetni honfitársait a magyar civilizáció értékeivel, hogy jobban „értsék” Magyarországot.³⁹ Franciaországban tehát Sauvageot is, aki nemrég tért vissza hazájába Budapestről, részesévé válik a magyarok offenzívájának. De kérdés: ő érti-e már, ismeri-e már a magyar gondolkodást, a magyar irodalmat, és van-e joga e közvetítő kritikához? Mindenesetre az a megállapítása, hogy a költészet elsődleges szerepet játszik a magyarok világában, nyelv és irodalom, költészet és történelem elválaszthatatlan, tökéletesen igaz. A magyar költő történelmi hivatása és szerepe vitathatatlan, a magyar költészet európai rangú, nem alábbvaló, mint a nyugati. A zene pedig univerzális kifejezőeszköze a magyar gondolkodásmódnak. Sauvageot-t lenyűgözi a magyar zene világa, eredetisége, mélysége, amely legautentikusabban fejezi ki a magyarságot. Sajnos a Nyugat csak részleteket ismer e zenéből, esetleg a cigányzenét, s hol van még Kodály, Bartók muzsikája. A Madách-dráma tehát még csupán az első benyomás szintjén van jelen Sauvageot befogadásában, messze van még a megértés, az értelmezés folyamatától. Ahhoz, hogy megértse Madáchot, a „szép magyar sorsot” is értenie kell. Majd második vallo-másában, a *Magyarországi életutamban*⁴⁰ már szinte magyarként éli át újra ezt a sorsközösséget túl időn, távolságokon. De hogy megértse ezt a kettősséget, ambivalenciát, a magyarság Európához kötődését és Európával való szembe-kerülését, ez a megértés nem teljesezhetett ki néhány év alatt. Ehhez egy egész élet kellett. Majd rátalál a szellemi közvetítés nemes feladatára: feloldani a magyar kultúrával szemben tanúsított közönyt. Sokszor úgy érezte, e küzdelem majdnem hiábavaló. Mégis a reményt nem adta fel, hiszen tanítványaiban tovább él ez a „reménytelen-reményteljes” misszió, pl. Roger Richard fordítja majd le újra remekül *Az ember tragédiáját*⁴¹ 1960-ban. És az ő fordításában jelen van Sauvageot mélyebb „megértése”: *Az ember tragédiájának* „pesszimizmusa” e nemzet élni akarásából fakad. A *Tragédia* igazi sikeréhez persze hozzátartozik a színpadra vitel, amely Franciaországban oly régóta késik. S itt valahol visszajutunk a kiinduláshoz – hogyan is lehetne sikere Madách *Tragédiájának* Franciában, ha még a fordítások is olyan gyengék voltak, hogy egy francia

39 Sauvageot: *Découverte de la Hongrie*. Paris, 1937, Édition Fernand Alcan.

40 Aurélien Sauvageot: *Magyarországi életutamban* (Souvenirs de ma vie hongroise), Bp., 1987, Corvina.

41 *La tragédie de l'homme*. Poème dramatique d'Imre Madách. Traduit de hongrois par Roger Richard. Bp., 1960, 1964, Corvina.

anyanyelvűnek németül kell elolvasnia, hogy valamennyire megértse a mű üzenetét? Mégis, a *Revue de la Littérature Comparée* 1934-es évfolyamának Krónika sorozatában néhány érdekes, Európa aktuális kulturális viszonyaira vonatkozó megjegyzést olvashatunk.⁴² A sok-sok erőfeszítésnek köszönhetően (háttérben Paul van Tieghem, Baldensperger, Hankiss János, Zolnai Béla) Nyugat-Európa talán kezd felfigyelni a közép-európai irodalomra: a lengyel és magyar felvilágosodott és romantikus irodalomra. Konklúzió: a kis nemzetek irodalma nélkül elképzelhetetlen a világirodalom! Az 1931-ben Budapesten, majd 1933-ban Varsóban tartott nemzetközi irodalomtörténeti konferenciák egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az összehasonlító irodalomtudományra. És e diszciplína legnagyobb újdonsága az adott és kapott impulzusok feltárása, a nemzetek feletti összefüggések vizsgálata. Valahol itt mérhető le a fentiekben vázolt „offenzíva” távoli eredménye. Hogy mindenki megértse egyszer: egy magyar dráma is lehet az európaiság szellemi terméke. Mindenesetre, a magyar irodalomtörténészek és a folyóiratok szerkesztői mindent megtesznek azért, hogy felhívják a figyelmet Madáchra. Nem az ő hibájuk, hogy küzdelmeik süket fülekre találnak. S talán nem is a francia olvasóké. Ne feledjük, 1939 következik. Zolnai Béla a szegedi *Széphalom* mottójában ezt így fogalmazza meg: „Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életre keltése...” A szegedi egyetemen – 1930 és 1945 – oktató kollégája, Sík Sándor professzor ezt a ’magyar régiséget’ mint a ’leglelke szerint magyar mondanivalót’, a ’Mohács óta legmélyebb hangot’ – „küzdés-filozófiaként” határozza meg.⁴³ A pécsi *Minerva*⁴⁴ a szellemtörténet módszerével tanulmányaiban „a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára akarja emelni. Célja, hogy bebizonyítsa: a történelmi múlt a mi jelenünk alkotóeleme; a történelmi tudomány semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos, küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, mely önmagunkból indul ki, és önmagunkhoz tér vissza...”⁴⁵

Hankiss János is csatlakozik a nemzetkép újrafogalmazásához irodalomkutatási modernségével.⁴⁶ Úgy érzi, magyarságképünk elnagyolt, elcsépelet, homályos fogalom, mert önértékelésünk is hiányos, negatív. Elvesztettük önbecsülésünket. Pedig, az egyes emberek s a nemzetek jellemképeit az irodalomban kell keresnünk, amely intellektuális és esztétikai vonások struktúrája. A nemzetkép korok és megfigyelők szerint változik... Pl. az egész 19. század hisz a népek jellegzetes különbözőségének fontosságában! S amikor ma a nemzetközi

42 Chronique. In *La Revue de la Littérature comparée*, 1934, volume 14, 213–216.

43 Máté Zsuzsanna: *Megérthető műalkotás?* Szeged, 2007, Lazi Kiadó, 101–102.

44 *Minerva*, 1922–1940, Pécs, Thienemann Tivadar szerkesztésében induló folyóirat, munkatársai: Eckhardt Sándor, Horváth János, Szekfű Gyula, Szerb Antal, Zolnai Béla.

45 *Minerva*, 1932, 41. sz., 149.

46 Hankiss János: *Nemzetkép és irodalomkutatás. Minerva*, 1932, 41. sz., 149–166.

együttműködést úgy képzeljük el, hogy abban a nemzeti sajátosságokra szükség van, nem ugyanezt a hitet mentjük-e át (a változott körülmények közé).⁴⁷ Kritikával kell kezelnünk az általánosságokat magyarságképünkben: az exotikumot, a gasztronómiát, a hangulati elemeket, a turisztikai élményeket, a politikai elfogultságot, a „katonanemzet”, a „pusztai ember”, a „betyár”, „csikós” jelképeket, a cigányzenét, a csárdás szindrómát vagy a magyar jellem „úri voltát”: előkelő és önérzetes, büszke és erényes – stb. Mindez ma elavult és újra gondolandó. A kultúrfőlény Klebelsbergi célkitűzése a művelt magyart hangsúlyozza, a magyar szívósságot – de ezzel sem szabad elfogultan visszaélni. Történeti és tudományos elemzéssel kell új önarcképet teremtenünk, mely irodalmi eszközökkel fejlesztett gyakorlati emberismeret alapján alakulhat ki. Hankiss szerint a nemzetkép: szimbólum, és a nemzeti jellemekből áll össze. Esztétikus és érzékeny irodalomtörténetírásában korportrét ad, az alkotók sorát, mentalitását vizsgálja, mint szellemtörténész barátai (pl. Szerb Antal). Ezért foglalkozik később karaktervizsgálattal, s a *Tragédia* kapcsán Ádám jellemével.⁴⁸ S közben Madách jellemét és nemzetképünket vizsgálja, illetve a 19. századét 21. századi szemszögből. A „magyar Ádám” egyben magyarságképünk elemző vizsgálata: mi az oka tragikus múltba fordulásunknak, a fény-árny játéknak, az újra, meg újra magunk keresésnek, a sajátos magyar büszkeségnek, majd megalázottságnak. A „pusztulunk, de nem veszítünk, csakazértis talpraállunk” magatartásnak, a „kultúr-főlénybe” kapaszkodásnak és annak a hihetetlen európai-intellektuális-értelmiségi küzdelemnek, amely a harmincas évek közepén Hankisst és baráti körét jellemzi.

Hankiss János műve, *Az ember tragédiája, a magyar Ádám*⁴⁹ (a francia nyelvű különlenyomatot Birkás Géának dedikálta) Madácsy László irodalmi hagyatékában található. Elemzésében természetesen mégis szinte láthatatlan pecsétként jelen van véleménye, gondolkodása századáról, nemzetéről, és kifejezi korának minden egyes csalódását és előrelátását. Ádám egyéniségét a 19. századi magyarság néhány jellemvonásával magyarázhatjuk. Hankiss gondolatmenete feltűnő analógiát mutat kortársának, Sík Sándornak a megállapításaival; így „*Az ember tragédiája* elsősorban a XIX. század emberének sorsa” gondolattal és „Küzdes-filozófiával”.⁵⁰ „Íme: a naiv idealizmus, amely megengedi a remény nélküli küzdelmet, a bízva bízást, a mégist. Mégis: ez a szó sajátosan hozzátartozik a nemzethez, amelynek többsége kevésbé szerencsés sorsa folytán kitartásra kényszerült a reménytelen helyzetekben, szembeszállt a halállal római módra.

47 I. m. 155.

48 I. m. 165.

49 Jean Hankiss: *La Tragédie de l'homme, l'Adam hongrois. Revue des Études Hongroises*, année 1935, Paris, 262–268. „Birkás Géának szeretettel és hálás köszönettel: H. F.” Madácsy László könyvtárában.

50 Hankiss János: *Elíziumi beszégetések, Goethe és Madách*. In *Napkelet*, 1939. aug. 8. sz., XVIII. évfolyam, 141–149.

Úgy, mint a francia gárda, mely meghal, de nem adja meg magát. Isten végső szava a »mondottam ember: küzdj és bízva bízzál« – minden egyes keresztényhez kapcsolódik a világon. De ez a magatartás, amely végső soron meghatározza Ádámot, sokkal természetesebb és meggyőzőbb lesz, amikor Ádámot magyar-ként is vizsgáljuk, akinek az ezeréves tapasztalatok határozzák meg átváltozásait. Ez az, ami megérteti velünk a pesszimistának gondolt színek optimista megoldását. A szívósság és csüggedés hangulatváltozás csak?»⁵¹

A Mi a magyar? Milyenek vagyunk? Mit jelent magyarságunk? kérdések akkor foglalkoztatnak bennünket leginkább, mikor történelmi sorsfordulatok következtében elfog bennünket a bizonytalanság, a kilátástalanság érzése, mikor gyökereinket érezzük veszélyben, mikor helyünket keressük a világban, s még mindig nem találjuk. A magyar sors vizsgálata történt és történhet kívülről és belülről, egy kívülálló nézőpontjából, idegen fölényvel vagy rokonszenvvel, illetve magunkból kiindulva önelemzéssel, önismeretre törekedve, elfogultan vagy elfogulatlanul, elmélyülten vagy felületesen. De sohasem azonos módon. Mert magyarságképünk nem független az idő múlásától, a történelem változásaitól. Teljességében van jelen mindig, benne van múltunk, jelenünk és jövőnk. S a sors néha különös játékot űz velünk – végzetesen ismétlődő és visszatérő jelenségek figyelmeztetnek, mely image-unkat karakterizálja. Babits *A magyar jellemről*⁵² és Illyés Gyula *Magyarok*⁵³ című esszéjének újraolvasata, újraértelmezése kézenfekvővé teszi a kérdést: vajon hogyan változott magatartásunk, jellemünk, magyarságképünk megítélése az 1930-as évek végétől, akár napjainkig? Vajon árnyaltabb, igazabb lett-e egy tudós francia értelmiségi, Bernard Le Calloc'h véleménye rólunk, a magyar lélekről mintegy ötven év alatt, egy 1948-ban írt elemzése óta? Babits szerint a tényekből adódik a magyarság életrajza, történelmi és lelki eseményeink naplója, az irodalom. Illyés az író felelősségével vall magyarságáról, annak lelkiállapotáról. Babits és Illyés 1938–1939-es elemzése a magyarság karakterét, mentalitását vizsgáló fejtegetések. A II. világháború küszöbén mindketten mélyen átérzik, újabb, talán végzetes sorsfordulat előtt állunk, de hinnünk kell megmaradásunkban. S bármilyen furcsa, túlélünk 1945-öt is, sőt hittünk az újrakezdésben.

Önelemzéseik megrázóan őszinték, sok-sok hasonló elemmel, szemponttal. Mégis, Babits szinte élete végén, érett, tapasztalt történelemszemlélettel, a megmaradás érdekében a „magunkhoz való visszatérést”, a „magunkba szállást” hirdeti, Illyés pedig a fiatalság erejével előretekint, messzire néző hittel vall magyarságáról: jövőnk a remény! Babits tanulmánya mint egy impresszionista költemény: színek, hangok, érzések, hangulatok. Illyés a naplóműfajban vagy a későbbi esszészzerű vallomás-naplójegyzetben hasonlóan költői, okos és elágyuló, hisz előtte az élet: talán tehet valamit a magyarság jövőért. Dacosan,

51 Hankiss: *La Tragédie de l'homme, l'Adam hongrois*. I. m. 263. p.

52 Babits: *A magyar jellemről*, 1939. In *Arcképek és tanulmányok*. Bp., 1977, Szépirodalmi.

53 Illyés Gyula: *Magyarok*. Budapest, 1938, Nyugat kiadó és Irodalmi R. T. kiadása.

makacsul hisz ebben. Babits szerint lassan, talán kényszerítetten alakult ki világszemléletünk: „Ő az, aki nyugodtan és szinte fölénnyel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettáján, ámbár távoli, kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és boldogabb nemzetek politikájától, gyakran csak jóindulatától függ.”⁵⁴ „Jellemző, hogy európai helyzetét és lehetőségét igazában azzal alapozta meg, hogy lemondott a harcról.”⁵⁵ Életünket talán a megalukuvásoknak köszönhetjük? Babits tehát mentalitásunk egyik fő jellemző vonását a józan szemlélődésben látja, de érzi ennek rejtett veszélyeit is. A szemlélődés gyakran nemtörődömséggé, „úgyis mindegy” filozófiává, lusta mélabúvá, képtelenedéssé alakul. Saját magával is vitatkozik, régebbi megítélését felidézve, természetesen kissé elfogult, hiszen önmagát is elemzi. Ha kívülről nézem ezt a magatartást, lusta és álmos, bűnös önelégültség, ha belülről, megbocsátható. Nézőpont kérdése! Ugyanis van megoldás: szemlélődő életformánk és lelkünk cselekvés helyett alkotásra inspirál. Pessimizmusunk nem a csüggedés, hanem az élet feszítő rugója. Mindezt olyan szuggesztíven hirdeti, hogy elhisszük neki.

Szinte Babits önelemző tanulmányával egy időben jelenik meg Illyés *Magyarok* című naplója, Babits elismerően hivatkozik rá többször is. Illyést húszas évekbeli európai tartózkodása, Párizs-élménye készíteti a későbbi önvallomásra, hihetetlenül érzékeny és okos észrevételekre. Bár 1933–1938 a naplójegyzetek időpontja, megállapításai időtlenek, manak szólóak. Mi a magyarság hivatása Közép-Európában? Tanulnunk kell történelmünkből. E hivatást csak lojalitásunk erősítésével tudjuk betölteni.⁵⁶ De legyünk türelmetlenek is, öntépő magyar intellektüelek, mint Kölcsey, mert az élet fő célja a tett.⁵⁷ Legyünk, bár kis nép vagyunk, nagy nemzet, a történelmi feladatokat fel kell ismernünk, és azonosulnunk kell vele. „És mit jelent ez a szó, hogy »magyar« – a barbár hódítókat vagy Adyt, vagy az ezer esztendő reményét?”⁵⁸

Irodalmunk nagy eszményei ma is időszerűek, nekünk üzen Zrínyi, Kölcsey, Vörösmarty, Ady – mert nemzeti helyzetünk alig változott, a nemzet lelke, magatartása ugyanaz. De milyen is ez a nép? Illyés szerint, Magyarország „Európa közepén egy árva kis földdarab, két folyó nyúlik föl belőle mint börtönrács mögött két segélyre tárt kar”.⁵⁹ „A sok között ott él egy nép...”⁶⁰ Eredete titokzatos, de szinte univerzális. „Idegzetében tán még mindig a Nyugatra rohanás izgalmával még mindig nem állapodott meg...”⁶¹ Önmagából kiindulva vallja: „Mindenütt megállja a helyét, bár legszívesebben otthon maradna, állandóan

54 I. m. 176, 177.

55 I. m. 177.

56 Illyés: *Magyarok*; i. m. 297.

57 Illyés: *Magyarok*; i. m. 353.

58 Illyés: *Magyarok*; i. m. 374.

59 I. m. 446.

60 I. m. 447.

61 I. m. 448.

»szerepben él«, zárkózott és szemérmes nép, nem adja ki magát, gyermekien hevülékeny, szertelen, légvárat építő, hiszékeny, sőt könnyelmű, konok-magányos, nyelve férfias, nem az alkudás nyelve, hanem a kijelentésé, az ítéleté, az akaraté.⁶² Minden gondolat mögött ott van a gond-élmény. Milyenek lettünk? Hallgatagok, bizalmatlanok, majd kitörők. Türelmesek, majd nem közönyösök – mintha eleve elfogadnánk a lehető legrosszabbat, vagy valóban ázsiaiak? Éleselméjűek és belátók, de makacsok is. „Együttesen vakul és vadul makacsolja meg magát, hisz épp éleselméjűsége miatt – ezerfelé rontja le, amit külön-külön fölépített, válik tábornyi önmarcangolássá, irigységgé, döllyfé. Egy személyben úr és szolga, úrhatnám és térdet hajtó, kízó és megkínzott. Egy szóval magányos, az isten rázná már vállon. Magamra ismerék benne.”⁶³ Megrázó Illyés vallomása népének lelkéről, szelleméről és hazaszeretetről. Mert ezt jelenti a magyarságtudat belülről. Ismernünk kell, felfedeznünk önmagunkat, hogy tanulhassunk hibáinkból, hogy a későbbi nemzedék jobban élhessen. Illyés már ifjúságában tudja, hogy az embereknek jövője legyen, „hogy a helyes jövő felé haladhassak minden akadályon át, célul eszményt kell kialakítanom róluk...” S nem szabad eltávolodni ettől. „Beszélhetek-e népem sorsába?”⁶⁴ A költők feladata ez. Illyés felismerése hihetetlenül felkavaró, emlékei a hazafelé útról: készülődés a feladatokra, nemzeti elkötelezettség és kérdések feltevése. Mi lesz a sorsunk Európa népei között? Aki a hazáját szereti – elárulja az emberiséget? Szabad-e túlságosan magasra tenni a mércét? S a válasz messze néző: szükség van a szavak teremtő varázserejére. A jelen csak átmenet, azért jöttünk, hogy továbbmenjünk, bennünk van múltunk, jövőnk – a remény. Meg kell jegyeznünk, hogy Illyés magyarságképe az 1940-es években mélységesen kritikussá és peszszimistává válik. Felejtsük el illúzióinkat – Európa sem Kossuthot, sem Rákóczit, sem ezeréves múltunkat nem becsüli, „hírünk a világban riasztó...”, „Nyugaton a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és műveletlen nép-egyveleget idéz”. Ezt a 20. század nemzetközi politikájának nagy döntései bizonyítják – figyelmeztet Illyés a szembenézésre, az önkritikára 1943 decemberében.⁶⁵

A *Magyarok* befejező része nagyon hasonlít az idős Sauvageot magyarországi emlékiratának búcsúsoraihoz – csak ő elhagyja Budapestet, hogy visszatérjen Franciaországba. De ugyanúgy félti Magyarországot, mint Illyés.⁶⁶ Ugyanakkor valami hiányzik magyarságképeiből – ez a lelkiismeret-furdalás és az önmarcangolás. Kívülről nézve ugyanis nem szükségszerű a felelősségérzet, csak játék, bár érdekes játék az egész.

62 I. m. 451.

63 I. m. 458.

64 I. m. 459–460.

65 Illyés Gyula: *Hírünk a világban*, in *Iránytűvel*, I. Bp., 1975, Szépirodalmi.

66 Aurélien Sauvageot: *Souvenirs de ma vie hongroise*. Bp., 1987, Corvina, 300.

A franciák véleménye rólunk évszázadokon át nagyvonalúan felületes és hiányos volt: de bizonyosan egy általános történelemszemléletből alakult ki, mely hazánkat mindig szembeállónak vagy idegennek tekintette. De a legrosszabb, mikor bizonytalan és közömbös volt. A 16–17. századi francia enciklopédiákban elsősorban történelmi és földrajzi leírásokat találhatunk, többnyire pontatlan adatokkal és nevekkal. Kezdetben ez a föld mesés gazdagság és virágzás, majd később kietlen pusztaság és egészségtelen viszonyok, a betegségek hazája. Sötét és ragyogó színek tehát, de általában kedvezőtlen kép. A magyar ember elsősorban katona, ezzel jár féktelen, indulatos természete, szabadságszerető, jogait makacsul védi, gyűlöli az idegen uralmat, jellemzi a pompa-szeretet és büszkeség, de erkölcsileg gyenge és jellemhibája a viszálykodás. Európától elmaradott.⁶⁷ Érdekes, hogy később Kölcsey is így jellemzi a magyart: „Éjszaki konokság, ázsiai fényűzés”, szokása a vándorlás s „küzdés a szabadság felé, de köznek részvétele nélkül”.⁶⁸ A 19. században árnyaltabb lesz a kép, de nem lesz általánosan ismert. 1848 bizonyára kelt bizonyos rokonszenvet (Lamartine, Antoine de Gérardo), de főleg a század vége felé tapasztalunk némi változást. Amadée Saissy (1844–1901) ír a magyarokról. Hírlapíróként 1874-ben jön Magyarországra. A pesti egyetemen francia lektor, majd magántanár, Magyarországot második hazájának tartja. Mit mond a magyar mentalitásról? „A magyar büszke a múltjára, nyugodt a jelenben, gondoskodó a jövőre nézve, de nem érti eléggé, hogy az indogermán népek között eltévedve, Nyugaton kell kapcsolatot és rokonszenvet keresnie.”⁶⁹ Úgy érzi, a franciák némileg ismerik a magyar történelmet, de a magyar nép lelke majdnem teljesen ismeretlen! Ezért tart előadást a franciáknak Balassiról, Zrínyiről, Csokonairól, Berzsenyiről, Vörösmarty-ról.⁷⁰ Milyen a magyar? Lelkesedő, gyors felfogású, jó csevegő, szereti a fényűzést, a lovakat és a szórakozásokat. Álmodozó, de nem germán módon, hanem keletiesen; szelleme a franciákéhoz áll közel, politikai törekvései az angolokéihoz hasonlítanak, és fatalizmusa vagy álmodozó búskomorsága a Keletet idézi fel.”⁷¹

Érdekes, sokszor romantikus magyarkép, a folklór iránti érdeklődés: a magyar paraszt gögös, uralkodni vágyó, vendégszerető, hallgatag, sírva vigad,

67 Lásd részletesen Joseph Bárdos: *La Hongrie dans les Encyclopédies Françaises* (XVIIe et XVIIIe siècles), Szeged, 1939. Études Françaises 20.); Julienne Bíró: *La Hongrie et les Hongrois vus par les français du XVIIe siècle*. Pécs, 1939. Institut Français de l'Université de Pécs no. 23. Az első francia, aki magyarokról szóló krónikát írt, egy burgundi születésű Benedek-rendi szerzetes, Glaber Rudolf volt a 11. században. Ír a magyarok nyugat-európai kalandozásáról, a magyar királyság megalakulásáról, majd a későbbi történelmi viszonyainkról. In: Bernard Le Calloc'h: *Les Hongrois dans la chronique de Raoul Glaber*. Études Finno-Ougriennes, Tome 39, Année 2007. Paris, 170–184.

68 Kölcsey: *Magyar*. In Kölcsey összes művei, 1275.

69 1881. május 19. *Revue Hongroise* 3.

70 *Gazette de Hongrie*, 1880. ápr. 8. Szerkeszti: Amadée Saissy.

71 *Gazette de Hongrie*, 1881. ápr. 7. Kozma Antal: Pázmándy, Saissy, Riedl és a magyar szellemi élet francia szócsöve. Különlenyomat a *Debreceni Szemle* 1941. évfolyamából.

szerelmes természetű költői lélek, imádja a lovakat, gyűlöli a hazugságot, sokszor közönyös és álmodozó, sorsa miatt benne él a mély szomorúság.⁷² Erről Jules Romains is ír: „Le seul pays d’Europe où j’ai vu une amertume profonde, confinant au désespoir, c’est la Hongrie”.⁷³ S már itt vagyunk Sauvageot véleményénél – a 20. század tanulságainál, a tragikus magyar sors megközelítésénél.⁷⁴

Talán nem igaz ez a megjegyzés Bernard Le Calloc’h-ra,⁷⁵ aki ugyancsak nagyon jól ismer bennünket, nyelvünket, történelmünket. Kutatásai a magyarokhoz kötődnek, senki sem élte át úgy Kőrösi Csoma Sándor útját vagy Rákóczi Ferenc sorsát, a magyar–francia kapcsolatokat.⁷⁶ Sokat tartózkodik Magyarországon – elhagyja hazánkat, de mindig visszatér, minden esztendőben, így a magyarság pszichológiájáról írt elemzései kivételes értékűek és optimisták. De – kívülről szemlélődik mégis, nem tehet mást.

A magyar nép pszichológiai elemzése című tanulmánya 1948-ban jelent meg a *Revue de Psychologie des Peuples* című szociológiai folyóiratban.⁷⁷ Bernard Le Calloc’h 1947–1948-ban a gödöllői premontrei francia gimnáziumban tanít. Tulajdonképpen ez az év az ismerkedések, a találkozások esztendeje, Magyarország felfedezése.⁷⁸ Valójában a trianoni és párizsi békeszerződések igazságtalanságai utáni magyarságproblémák, történelmünk, földrajzunk, homályos

72 *A Tharaud testvérek*. Írta Szűcs Stefánia. Pécs, 1940, Pécsi Tudományegyetem Francia Intézete, 52–53.

73 Jules Romains: *Impressions de Hongrie*.

74 Lásd részletesen Madácsy Piroska: Aurélien Sauvageot magyarságélménye. In *Francia szellem a Nyugat körül*. Lakitelek, 1998, Antológia Kiadó, 287–296.

75 Bernard Le Calloc’h, az ismert Kőrösi Csoma Sándor kutató 1925. november 2-án született Le Havre-ban. 1945 után Gödöllőn a premontreiek gimnáziumában tanított, majd az iskola megszüntetése után a budapesti Francia Követségben teljesített szolgálatot. 1953-ban tért vissza Franciaországba. Egy évvel később, szerb-horvát nyelvtudására való tekintettel Jugoszláviába, Belgrádba küldték, ahol egy évig maradt. 1956 és 58 között tolmácsként, fordítóként működött a Miniszterelnöki Hivatalban. 1958-ban De Gaulle közelében dolgozik. 1960-tól Georges Pompidou haláláig (1974) a gaullista párt központi hivatalában dolgozott, a nemzetvédelmi miniszter mellett is működött mint tanácsadó. 1974-ben, miután Jacques Chirac lett a miniszterelnök, visszakerült a miniszterelnöki hivatalba (Hôtel de Matignon), és René Tomasini államtitkár bizalmasa lett. Egy évre rá kinevezték a Conseil Supérieur de l’Électricité (Villamossági Művek felső tanácsa) igazgatójává. 1985–1995-ig a szenátusnál külügyi tanácsosként dolgozott. 1995-ben, hetvenéves korában vonult nyugdíjba. Bernard Le Calloc’h a franciaországi Finnugor Társaság alelnöke, az Ázsiai Társaság, az Írók Szövetsége, a francia Földrajzi Társaság választmányának tagja, történész, író. Kiválóan beszél magyarul és finnül. A Magyar Orvostörténeti Társaság és a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja.

76 Bernard Le Calloc’h: *Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon*. Vác, 2005.

77 Bernard Le Calloc’h: *Esquisse d’une psychologie du peuple hongrois*. In *Revue de Psychologie des Peuples*. Institut Havrais de Sociologie, Économique et de Psychologie des Peuples. 3e année, n°2, avril 1948.

78 Érdekes és hangsúlyozandó, hogy az első magyar író, akivel a párizsi Institut Hongrois-ban megismerkedik, és aki felkelti érdeklődését, éppen Illyés Gyula volt. In B. Le Calloc’h: *Gödöllői emlékeim avagy hogyan lettem magyarbarát*. *A gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány Füzetei*, 7. szám, 6.

eredetünk is érdekli a finnugor és földrajz szakos nyelvészt. Tudjuk, ez az esz-tendő fordulópont történelmünkben, hisz 1947-ben még lehet hitünk és remé-nyünk a demokrácia létében, de 1948-tól a sztálinista önkény szakad ránk. Le Calloc'h tanulmánya izgalmas kaland, hogy behatoljon lelkünkbe, hogy jobban megismerjen bennünket. Célja, hogy hangja áttörjön a vasfüggönyön, hogy megszakítsa a csendet, és közelebb hozza a francia olvasók számára ezt a távoli népet, akik ott, „là-bas” élnek, a szovjet megszállástól elzárva.⁷⁹ Tanulmányának elolvasása kapcsán számos kérdés merült fel, melyek mindannyiunkat foglal-koztatnak napról napra.

A kérdések (melyek önkéntelenül is egy újabb elemzést, szubjektív állapot-rajzot adtak), az előző tanulmány megállapításai kapcsán a jelenre vonatkoznak. M. le Calloc'h 2005-ös válaszait (levelében)⁸⁰ idézzük fel most. 1948-ban őszintén és objektíven kívánja megismertetni a franciákkal a magyar valóságot, a magyar nép mentalitását. Úgy érzi, ez szükséges ebben a megosztott, kettévágott világ-ban, hogy közelebb hozza egymáshoz a jószándékú embereket. Magyarorságon a hárommillió határon túli magyart is érti, akiket az emberi jogok semmibe-vételével szakítottak el az anyaországtól. Ma is úgy érzi, tehát 2005 nyarán: szükség lenne egy ilyen mentalitás-elemzésre, amikor már Magyarország is az Európai Unió tagja, tehát testvére Franciaországnak, és már tizenöt éve függet-len az oroszoktól? Még mindig egységes magyar nemzetről szólna, a sikertelen népszavazás ellenére? Ismernek-e már bennünket a franciák?

„A pszichológiai elemzés mindig izgalmas vállalkozás. És különösen hasz-nosnak tűnik ez Magyarország európai uniós csatlakozásának másnapján. Első alkalom ez évszázadok óta, hogy elfogadják a magyarságot, hogy megszólalhat az európai népek koncertjében. Arra viszont nehéz válaszolni, hogy most job-ban ismerik-e a franciák a magyarokat, mint a múltban... Hiszen a franciákat elsősorban az Európán kívüli, távoli nélkülöző népek érdeklik, emberbaráti szeretetből. Magyarország pedig már kivételezett – egy az Európai Unió tagjai között.”

Beszél nyelvi és faji különbözőségeinkről, hogy ezer éve érkezünk a Kárpát-medencébe (a szlávok, germánok és a románok közé), és nem találjuk helyünket Nyugat és Kelet között. Vajon változott most már a helyzet, európaiak, vagy még mindig betolakodók vagyunk? „Elmúlt már az az idő, amikor a magyarok Európán kívülinek érezték magukat, hisz már kitűnően integrálódtak. Egyszer és mindenkorra európaiak akarnak lenni, és nem kétséges, hogy azok. Ezért

79 Elzártságunkról, nemzeti számkivettségünkről Illyés is ír Tristan Tzarával való beszélge-tése kapcsán, aki nem érti a magyar nemzet problémáit: „Rajta mérhetem a jóakaratóiak felé is milyen iszonyú falat kell áttörnünk: milyen messzeségben, milyen kivetettségben élünk, milyen mélyre röptettünk arról a helyről, ahol most száz éve – álltunk a nyugat tudatában. Bár akkor sem voltunk olyan magasan, mint hisszük.” In Illyés Gyula: Francia-országi változatok. *Nyugat*, 1948, Bp. Az új feladat, 35.

80 Madácsy Piroska: Bernard Le Calloc'h levelei (2005. május 24., és július 21-én francia nyelvű válasza).

e kérdés, hogy a Nyugat elfogadja-e őket, már nem kérdés többé – ők maguk Európa, Nyugat-Európa határai a muzulmán világnál vannak már, messze Keleten.” Tanultunk-e tragikus történelmünküből? „A magyarok állva halnak meg!” Majd újra talpra állnak. Elfogadjuk, hogy hiába minden, a „tragikus magyar sors” újra beteljesül? És az utolsó pillanatban újra elrontunk mindent? Igazolja ezt az utóbbi tizenöt év?

„Jelenleg nincs ok a pesszimizmusra és a rezignációra. A határok – a politikai és erkölcsi határok lassan eltűnnek, és a nagy nemzetek, melyek annyira féltékenyek voltak szuverenitásukra, lassan egységes nemzetté válnak, »multicultural« egységgé, mint amilyen volt valamikor Nagy-Magyarország vagy a Habsburg Birodalom.”

Vajon érdekl-e a mai magyarságot Trianon, gyászoljuk-e még június 20-án hazánk szétदारabolását? Mi történt velünk közel hatvan év alatt? „Természetesen Trianon még mindig egy gyógyíthatatlan seb a magyarok számára. Minden egyes magyarországi látogatásom erről győz meg még inkább, holott már lassan egy évszázada e szörnyű diktátumnak. Egyedül Európa lesz képes orvosolni ezt a problémát – hiszen célja eltörölni az igazságtalan határokat. Mindenesetre minden európai nemzetnek vannak határon túli honfitársai (pl. a franciáknak a vallonok), de már nincsenek politikai és gazdasági határok, az elkülönülés érzése elhalványul. Ez az, ami a magyarok számára is bekövetkezik az eljövendő tíz évben. És senkit sem lehet többé elítélni nemzetisége, nyelve, vallása alapján. Mint Mitterand mondta: »il faut laisser du temps au temps«.”

Milyenek ma nemzeti ünnepeink egy kívülálló szemével? Megmaradt még nemzeti tudatunk, vallásunk, méltóságunk? „A magyar nemzeti ünnepek, hasonlóan, mint Franciaországban és másutt, sajnos nagyrészt elvesztették szimbolikus értéküket. Ma csupán alkalmat jelentenek a szórakozásra vagy a pihenésre. Ugyanaz a helyzet a nemzeti érzéssel, mely veszített erejéből, s ez természetes, hiszen a szomszédok többé nem ellenségek. Erre jó példa a német-francia közeledés, s mi úgy érezzük, hogy az egykori sajnálatos ellentétek lassan eltűnnek egy újabb összeurópai nacionalizmus javára.” „A magyar nemzettudat gyengült a kommunista propaganda megújuló csapásai alatt, de még mindig erős, főleg amikor a trianoni béke igazságtalan döntéséről vagy a szovjet megszállásról van szó. Mindenesetre a nemzeti identitás főleg a nyelvben van jelen. »Nyelvében él a nemzet.« A finn-ugor nyelv sajátossága elpusztíthatatlanul a magyar nép egységes személyiségét jelenti, de a vallása több irányú, több felekezetű.”

Nyelvünk megőrizte-e harmóniáját, tisztaságát, nyugalalmát? „A magyar nyelv sokat változott azóta, hogy a magyart kezdtem tanulni, de kétségkívül nem jobban s nem kevésbé, mint minden más nyelv. Ez a mentalitások átalakulásának következménye, és az újabb gondolkodásmód. Nincs ebben semmi felháborító (meglepő): a nyelvek élő jelenségek (fenomének), melyek azokkal a népekkel változnak, akik beszélik. A magyar nyelv semmit sem veszített harmóniájából, de tagadhatatlanul szegényebb lett, és néha »csúnyább«,

köszönhetően a triviális kifejezések használatának (de ez jellemzi a francia nyelvet is)."

Milyennek érzi ma a magyar gondolkodást? Reálisabb, logikusabb, elemzi és levonja a tanulságokat, vagy nem tanult semmit a történelem folyamán? „A magyar nem igazán realista gondolkodású. Szeret álmodozni és logikátlanul cselekedni, úgy tűnik, elég könnyen elfelejti a történelmi tanulságokat, még a legközelebbieket is.” „Igen, a magyar szeret álmodozni, majd csalódnai a rideg valóságban, azaz semmit sem számon tartani. De ez ugyanígy volt ötvennyolc éve, s ez cigányzene hallgatása nélkül is lehetséges.”

Megmaradt-e még a közösségi szerep, a szociális elkötelezettség, az egyén önzetlensége? „A magyar általában boldogtalan, nem szereti a pénzt, bár mindent megtesz érte, mert dolgozik, de a pénz kifut a markából. Mi a legfontosabb számára? Nem a szerencse vagy a takarékoság, inkább a rang és hatalom, a társadalmi funkció, a társadalmi szerep. Még ha szegény is, nagynak érzi magát és nagylábon él. Képtelen a kapitalista középszerúségre” (1948). „A magyar ma, 2005–2006-ban kétségkívül egoistább lett. De szeret nagylelkűnek látszani még akkor is, ha nincsenek meg a lehetőségei. Ez egy régi mentalitásbeli örökség, melyet még a kommunizmus sem tudott kiölni.”

A fentebb vázolt magatartás rezignált tudatra, beletörődésre, depresszióra utal. A végzet arra kényszerített bennünket, hogy örökösen újrakezdjük. Váltakozott-e mindez, vagy csak még rosszabb? Miben hiszünk ma? Hiszünk-e valamiben? „A magyarok rezignált magatartása! Ez nem új! Ennek a népnek már annyi kudarca, annyi keserű csalódása volt, hogy nem lehet ezen meglepődni. De ez a rezignált magatartás a végzetszerűen, szinte állandóan rákényszerített kihívások fényében nem nevezhető depressziónak. Ez a tudat, mely gyakran nem képes pozitívan reagálni az eseményekre. S ez az állapot nyilván nem készíti a ma élő magyarokat a cselekvő küzdelemre. Madách szavai, a »Küzdj és bízva bízzál« igazából ma nem aktuálisak. Hiszen ott van az emlékezetükben: azokat, akik harcolni akartak, meggyilkolták vagy száműzetésbe kényszerítették.”

És Európa? Jóvá tette-e hibáit velünk szemben, és megadta-e a lehetőséget a boldogulásra? Vagy csak kihasználta, kifosztotta, megalázott újra? „Európa 2005-ben már nem jelent földrajzi fogalmat, elsősorban politikai tartalmat nyert abban az értelemben, hogy népei és államai elhatározták: segítik egymást, megértik egymást, elismerik egymást. A múlt idők régi ellentétei eltűntek. Ezt akarja minden európai, ezt jelenti ez az új geopolitikai egyesülés, amely egyedül teszi lehetővé számára a hanyatlás elkerülését vagy a nagyok közötti összeroppanást (lásd USA, Oroszország, Kína, India stb.). Európa mindenki számára egy nagy szerencse: sem a magyaroknak, sem a franciáknak nincs más választásuk, még akkor is, ha az utóbbi időben a fejlődésben sajnálatos válság következett be.”

Sauvageot sokat írt rólunk, félig magyarnak érezte magát. Mi az, amit más-
képpen lát, mint Sauvageot, és most a 21. században kérdezne, nekünk taná-

csolna, mint „majdnem-honfitársunk”, magyar-francia, akinek sorsa hozzánk kötődött.

„Mintegy hatvan éve érzek mély, bizonyítottan rokonszenvet a magyarok iránt, amelyet, azt hiszem tanúsítottam írásaimban és vallomásaimban. Mind-ebben, úgy gondolom, nagyon közel vagyok Sauvageot-hoz. Legyen az bármi, ami a magyarság számára bekövetkezik jó vagy rossz, nem hagy engem érintetlenül. És ezt jelenti ez a kifejezés: együttérzés, szimpátia, barátság.”

A fenti eszmefuttatások elgondolkodtatóak, újabb önelemzésre készítőek. Mikor Bernard Le Calloc'h megírta első magyarságelemzését, éppen hogy ismert bennünket, a találkozás frissessége, a fiatalság lelkesedése és az átélt történelmi traumák fölötti megrendülése ott van gondolataiban. De főleg az az élmény: túléltek, megmaradtunk mi – franciák és ti – magyarok. Akkor még nem tudta, nem tudhatta, hogy ők – valóban élhetnek európai szinten, de minket ötven évig vasfüggöny fog elválasztani Európától. Levelében a nyolcvanéves Bernard Le Calloc'h bölcs életpasztalattal és tudással felvértezett történelmi leckét ad nekünk: európaiságból, francia identitásból, diplomáciai érzékből. Nem véletlenül – hiszen De Gaulle belső tanácsadója volt.⁸¹ Ő hisz az Európai Unióban, az egyesülés eszméjében – ami meggyőződése –, hiszen így kerülhető el a háború, s azt akarja: higgyünk benne mi is. Ismer bennünket, mindent tud rólunk – történelmünket, kultúránkat, irodalmunkat, nyelvünket. De mégis – kívülről figyelve, kívülről analizálva. Látja erényeinket és hibáinkat: a passzivitást, az álmodozást, az egoizmust és a felelőtlen költekezést, az összefogás hiányát. Látja, de nem érti már, nem tudja megérteni pesszimizmusunkat, szemlélődő magatartásunkat, kételkedésünket. Hiszen elértük, amire annyira vágytunk: Európa befogadott bennünket az Unió tagjaként. Miért nem ujjongunk hát? Nem tudja, hogy az elmúlt tizenhat év nem hozott számunkra semmit, csak csalódást, az egy szovjet megszállás megszűnését kivéve. Érdeklődéssel átgondolja, de nem érzi át, mert nem érezheti, hisz ő francia, egy a győztesek közül. Nehéz azt megérteni, megfogalmazni, amit Babits üzen, amit Illyés mond: mi csak akkor tudunk igazán európaiak lenni, ha megmaradunk magyarnak, csak azért is.

„Egyszóval a magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcstelen. Talán éppen nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakadnak erőink. Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a »hatalom és a dicsőség«. A villámok az Isten térdein feküsznek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat...”

Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmetes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább

81 Diplomataként dolgozott a budapesti és belgrádi francia nagykövetségeken is (1948, 1954).

magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkba szállásra.”⁸²

2010 júniusában Bernard Le Calloc’h francia nyelvű üzenetét a Magyarok Világszövetségéhez⁸³ másolatban eljuttatta hozzám. Hat év telt el az Európai Unió tagságunk óta. Ebben az egész világnak szóló levelében már nem nyugodt, csak kívülről érdeklődő, okos francia író és értelmiségi. Többet és más-
képpen üzen most, talán, mint Camus, aki kikiáltja, követeli 1957-os proklamációjában: „A magyarok vére igazságért kiált.”

Bernard Le Calloc’h
110, rue de Montreuil
75011 Paris

Message à la Fédération mondiale des Hongrois

„En 1923, quand Aurélien Sauvageot est envoyé au Collège Eötvös pour y enseigner le français et y apprendre le hongrois, il constate avec tristesse que la Hongrie „est malade de Trianon”, malade de ce traité qui se voulait „de paix” et qui l’a dépecée sauvagement, comme aux temps les plus sombres de la barbarie [...]

Bernard Le Calloc’h
Croix d’or de l’ordre hongrois du Mérite,
Médaille d’argent de la F.M.H.,
Pro cultura hungarica, etc...
Juin 2010”

Üzenet a Magyarok Világszövetségének

„1923-ban, amikor Aurélien Sauvageot-t elküldték az Eötvös Kollégiumba, hogy franciát tanítson és magyarul tanuljon, szomorúan állapítja meg, hogy Magyarország beteg Trianontól, beteg ettől a szerződéstől, amely látszólag »békét« akart, de azt kegyetlenül szétszaggatta, mint a legsötétebb barbárság idején.

1947-ben, amikor engem küldtek Gödöllőre, hogy franciául tanítsak és magyarul tanuljak, kénytelen voltam megállapítani, hogy Magyarország még mindig beteg Trianon miatt, beteg ettől a hatalmas igazságtalanságtól, egy második békekötéstől, amely 1947-ben egyszerűen, minden fenntartás nélkül bekövetkezett.

Emlékszem, hogy abban az időben, a diplomaták bocsánatkérés helyett nyilvánították, hogy semmit se lehetett változtatni a »Trianoni renden« a Szovjetunió miatt, amelynek katonai hatalma mindent megbénított, és amely hallani sem akart semmilyen jóvátételről azzal a felháborító fortélyossággal, amelyet a saját hasznára, szomszédai rovására gyakorolt.

Kilencven évvel később, negyven évi kommunista diktatúra, terrorizmus és visszafejlődés, a gyalázatos 1920-as Trianon és 1947-es párizsi megerősítése után még mindig vérrel írják a térképet.

82 I. m.: Babits: *A magyar jellem*. 198–199.

83 Bernard Le Calloc’h: *Message à la Fédération mondiale des Hongrois*, 2010. június.

Mégis, a mai világ semmit sem tanult abból, ami történt. Trianon véres gyermekei hajótörést szenvedtek. Csehszlovákia szétesett, eltűnt. Jugoszlávia szétszakadt, nincs többé. A Szovjetunió szánalmasan összeomlott, nincs többé.

Ugyanebben az időben Nyugaton, az Európai Unió szerencsére létrehozta az együttműködést az évszázados ellentétek között. De Trianon még mindig itt van értelmetlen határaival, a kisebbségekkel, tömeges kitelepítéseivel, diszkriminatív és felháborító intézkedései következményeivel.

Jó lenne, ha egy napon az egyesült Európa nem hunyna szemet a Versaillesban, az első világháború másnapján bekövetkezett dráma felett, mert az idő múlik, és semmi sem változik, semmilyen jogos igazságszolgáltatás nincs ebben az esztelen, zűrzavaros, konc után tülekedő világban.”

Bernard Le Calloc’h 2010-ig rendszeresen, minden esztendő júniusában személyesen jött Magyarországra, hogy előadásokat tartson az Akadémián, vagy a Magyar Orvostörténeti Intézetben. Mindig magyarul beszélt, mindig hitt bennünk, mindig felszólalt az igazságtalanság ellen. Fentebb idézett üzenete a mostani Európának, a jövőnek is szól. Albert Camus 1956-tal kapcsolatos megrázó szavai visszhangzottak levelében: „A leigázott, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és az igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már olvad az emlékezetben...”⁸⁴ Le Calloc’h, a tudós magyarbarát levelezése egy esztendő óta megszakadt, csupán gondolatban van velünk (95 éves). Vajon mi a véleménye most, 2021-ben a magyar sorsról, helyünkről Európában és a nemzet jövőjéről? Kísértenek-e még Trianon árnyai?⁸⁵

84 A magyarok vére (írta Albert Camus). *Le sang des Hongrois*. Le mois d’octobre, 1957.

85 A tanulmányban előforduló francia nyelvű szövegek fordítója a szerző.